

Balkanski intelektualci još su dramatičnije od evropskih razapeti između dva stoleća, dve epohalne svesti, dva različita patriotizma, starog i novog opredeljenja, starih i novih saveznika. Manji je broj levičara koji su u čvornim gledištima to i ostali posle 1990. zalažući se za demokratiju, socijalnu pravdu i kritiku nacionalizma. Postojano idejnopoličko opredeljenje podrazumeva korigovanje, sazrevanje i stalno promišljanje stanovišta, ali i kontinuitet čvornih gledišta. Na Balkanu misao o društvu teško se izdizala iznad protivrečnosti prostora, a postojanost naučnika humanističkih disciplina često je bila labilna, kolebajući se u širokim amplitudama između apologije tekućeg i demonizacije minulog režima. Važna osnova kolebljivosti ove vrste je i nedovoljno osmišljena idejnopoličko opredeljenje u kom je prevladavala pragmatična ili pomodna komponenta. U ovom radu polazi se od pretpostavke da se svako izvorno opredeljenje lakše menja ili napušta što je slabije prožimalo celokupni intelektualni angažman, tj. što je bilo manje promišljeno, razuđeno i diferencirano, i što je kritičnost u prihvatanju novih ideja bila niža. Lako je pojmljivo da se teže napuštaju duboko proživljena, idejno diferencirana i kritički osmišljena stanovišta, od npr. prebrzo i neretko u zanosu eklektički usvajanih ideja koje mogu biti masovno raširene i pomodne (Kuljić 1997). Temeljito osmišljena opredeljenja koja su iznad rutinskog, verbalnog i utilitarnog ne napuštaju se lako. To ne znači da kod snažnih zaokreta katkad nisu presudna i duboka lična proživljavanja, razočarenja ili težnja za iskupljenjem u obliku spremnosti da se vlastitim autoritetom podupre nova vizija društvene organizacije oprečna prethodnoj, takođe vlastitoj. Ipak je gotovo nemoguće sresti spremnost da se vlastita doslednost neskriveno žrtvuje višoj vrednosti, tj. da se otvoreno prizna iluzija, pogrešna čvorna okosnica dela ili opusa, a još ređe je javno odricanje od ranijih naučnih radova. Češće su raznorodne, svesne ili nesvesne, racionalizacije zaokreta koje ne narušavaju viziju o doslednosti vlastitog opredeljenja, a istovremeno ne ugrožavaju smisao poziva niti lično dostojanstvo. Racionalizacije su deo samopoimanja naučnika i prema njima treba biti uvek kritičan. Kod značajnih naučnika svakako bi trebalo pažljivije raščlanjavati unutrašnje lične pobude i motive revizionizma, jer bi zaokrete kod snažno individualizovane misli bilo ne manje pogrešno svoditi na obrasce i motive trivijalnog konvertitstva. Masovno konvertitstvo može biti razumljivije ako se ima na umu da je kod mnogih bivših levičara vezanost za marksizam bila impresionistička, tj. upadljivo naglašena, ali površna nepromišljena privrženost.

U Jugoslaviji idejna konverzija od marksizma tekla je neravnomerno. Verovatno je klica bila u kritičnosti prema reformi 1965, pojavi nacionalizma krajem 1960-ih i prodoru liberalnih ideja. Sve je pravdano kritikom staljinizma, etatizma i birokratije. Ovo je postupno podsticalo kritičnost prema marksizmu, ali ne i masovnije konvertiranje. Teško je utvrditi tačno kada je kritika staljinizma prešla u kritiku boljševizma, a potom i u napuštanje marksizma. U svakom slučaju, poslednja faza vidljiva je od polovine 1980-ih, ali uzima ozbiljnije razmere posle prvih odjeka perestrojke. Ipak je konverzija tada zahvatila samo užu krugu tzv. disidentske inteligencije, jer je najveći deo režimske inteligencije još uvek bio oprezan prema zaokretu. Od uticaja sa zapada treba pomenuti disidentsku literaturu (Solženjicin, Kolakovski, Baro) i francuske nove filozofe (preobraćene marksiste). Krajem 1980-ih godina, počinje masovnija konverzija intelektualaca ubrzana ponajviše normalizovanim nacionalizmom vladajućih grupa. Višepartijski sistem i građanski rat 1991-95. su minuli marksizam i internacionalizam službeno označili kao zabludu i izdaju.